Door: CLARA BRINKGREVE UIT: Haerlem Jaarboek 2004

Besognes van regenten en regentessen van het Gereformeerd of Burgerweeshuis 1904-2004

Inleiding

Op 12 maart 2004 vond in het Historisch Museum Zuid-Kennemerland, gevestigd aan het Groot Heiligland in Haarlem, een feestelijke bijeenkomst plaats. Onder grote belangstelling werd daar een zaal voor het publiek opengesteld, gewijd aan de ruim zeshonderd jaar oude geschiedenis van het Gereformeerd of Burgerweeshuis. Voorwerpen en schilderijen, die voordien de regentenkamers van deze oudste Haarlemse kinderzorginstelling in zijn verschillende behuizingen tooiden, hadden een plaats gekregen in het museum. De meest recente fusie in de jeugdzorg in Zuid-Kennemerland en de daarmee samenhangende verhuizing naar een nieuw hoofdkantoor in Santpoort van deze overkoepelende instelling (sinds i januari 2004: Orthopedagogisch Centrum Kennemerland/ocK het Spalier) was voor de Regentschap Stichting Gereformeerd of Burgerweeshuis aanleiding om haar rijke collectie schilderijen *en* voorwerpen in langdurig bruikleen te geven. De tijden zijn veranderd en daarmee de jeugdzorg evenals de sfeer en aankleding van de bestuurskamers.

In dit artikel komen enkele belangrijke bestuursbesognes in beeld, die in de afgelopen eeuw bij deze regenten en regentessen ter tafel kwamen, te midden van de nu in het museum opgestelde entourage.

Vooral het eerste decennium krijgt uitgebreid de aandacht, toen een andere 'verhuizing' jarenlang hoog op de agenda stond.

De vergadering van 19 maart 1904

Een paar passen van de weeshuisopstelling in het museum anno 2004 verwijderd, schuin aan de overkant van het Groot Heiligland, in het gebouw waar sinds 1913 het Frans Halsmuseum huist, was van 1810 tot 1908 het Gereformeerd of Burgerweeshuis gevestigd." Daar waren op zaterdag 19 maart 1904 regenten en regentessen van de instelling in gecombineerde vergadering bijeen. Het was een belangrijke bijeenkomst. Op de agenda stonden niet alleen de gebruikelijke punten, zoals financieel beheer en opname en ontslag van de kinderen, neen, het huis zelf, de huisvesting van de instelling stond centraal. Men dacht en sprak namelijk serieus over nieuwbouw, aangezien het bestaande onderkomen in vele opzichten allang niet meer voldeed.

In voorgaande jaren waren verschillende keren verbouwingsplannen van het bestaande huis de revue gepasseerd tijdens de maandelijkse bijeenkomsten van de regenten. Zo werd, lees ik in de notulen, op 23 mei 1903 gesproken over een nieuw kantoor voor de binnenvader, te bouwen in de 'blauwe hal', zoals de hal achter de hoofdingang in de wandeling werd genoemd.[2)] Veelzeggender nog is de notitie op dezelfde pagina dat de vergadering van de regenten, maar beter kon plaatsvinden in de regentessenkamer - de colleges van regenten en regentessen hadden in principe elk hun eigen taak en in het gebouw hun eigen vergaderkamer -omdat het plafond van de regentenkamer door lekkage ernstig was beschadigd. Men besloot dit 'zoo goedkoop mogelijk te herstellen door het aanbrengen van een zinken plaat'.[3)] In de daaropvolgende maanden werden verdere plannen tot bouwkundige verbetering van het gesticht ontwikkeld en uiteindelijk viel het besluit tot een grondige verbouwing. Maar niet tot ieders tevredenheid, zo bleek enige tijd later tijdens de vergadering van 10 november 1903. De toen net benoemde regent Gunning gaf te kennen dat naar zijn mening het besluit tot verbouwing 'te haastig' was genomen en hij pleitte voor het onderzoeken van de mogelijkheid 'een geheel nieuw gesticht te bouwen'. Zijn overtuigingskracht was blijkbaar groot, want, aldus de notulen: 'ofschoon dit laatste plan nogal bezwaren uitlokt wordt hiertoe besloten'.[4'] Met dit besluit was in feite de eerste aarzelende stap naar een nieuwe behuizing gezet. De voortvarende Gunning nam zelf het onderzoek ter hand en op de bewuste vergadering van 19 maart 1904 deed hij verslag van zijn bevindingen.

De notulen van deze heugelijke vergadering laat ik hier bijna integraal volgen, niet alleen vanwege dit belangrijke agendapunt, maar ook omdat de rest van de vergadering zo'n veelzeggend beeld geeft van wat er zoal een eeuw geleden in de regentenkamer ter tafel kwam.

Vergadering van Regenten en Regentessen op Zaterdag 19 Maart 1904, des namiddags 2 uur.
Alle Regenten tegenwoordig, van dames Regentessen afwezig Mevrouw de Wildt.
Art. i De notulen der gecombineerde vergadering van 16 Februari worden gelezen en gearresteerd.
Art. 2 De heer Gunning verkrijgt het woord ter toelichting van de door hem gemaakte plannen zoowel voor het verbouwen van tegenwoordige

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

De regentenkamer zoals die er in het weeshuis aan de Olieslagerslaan uit zag anno 1909. Nu is een groot deel van de inrichting in het Historisch Museum Zuid-Kennemerland te zien. (coll. Kennemer Atlas)

gesticht als tot het daarstellen van een nieuw. Vooraf deelt hij zijn zienswijze mede omtrent de eischen zowel uit stoffelijk als uit geestelijk oogpunt voor Weezenopvoeding te stellen.

De veranderingen aan het oude gebouw komen op ongeveer *f* 33.000,-te staan, terwijl een nieuw weeshuis aan de Olieslagerslaan, meegerekend de verkoopswaarde, zoowel *f* 167.000,- zal kosten, gerekend voor 88 weezen. Voor 50 a 60 weezen, zou het gebouw ongeveer *f* 100.000,- kosten (...). De heer Gunning acht de uitgave van *j* 33.000,- tot verbouwing van het bestaande weeshuis, beslist af te raden, daar de toestand toch altijd gebrekkig blijft. Voor dit Gesticht zou hij het gemengde stelsel van verpleging, namelijk gezins- zoowel als gestichtsverpleging, willen toepassen, als zijnde het beste stelsel. Men zou in de eerste plaats voor de grootere jongens geschikte gezinnen willen zoeken. Mejuffrouw Brouwer zou dan als Directrice van het weeshuis de meisjes en de kinderen onder zich hebben, terwijl Vader dan, met de titel van Inspecteur, toezicht zou hebben op de gezinsverpleging, welke in de eerste plaats op de jongens boven de 15 jaren toepast zou worden.

In beginsel wordt aangenomen aanbouw van een nieuw klein weeshuis, doch allereerst zal moeten afgewacht worden hoe het met de voorgenomen gezinsverpleging loopen zal en zal ook de Kerkenraad zich omtrent een en ander moeten uitspreken (...).

Binnenvader wordt ter vergadering verzocht en hem wordt van deze plannen mededeling gedaan. Door hem worden enkele bezwaren geopperd en in 't bijzonder op gewezen, dat het voor hem niet mogelijk is behoorlijke gezinnen voor de jongens, die langzamerhand daarvoor in aanmerking komen, te zoeken, daar hij als dan buiten het gesticht staande, die jongens in 't geheel niet kent. Regenten stemmen zulks toe, doch meenen dat die jongens een maand of drie bij Vader aan huis kunnen komen, opdat hij zich dan omtrent hen een oordeel kan vestigen.

Na vertrek van Vader komt Mejuffrouw Brouwer ter vergadering, die zich met de plannen geheel kan vereenigen.'[5)]

Een personeelskwestie rond 1900: de positie van de Binnenvader.

Tot 1899 was de Binnenvader met de dagelijkse leiding in het weeshuis belast, ondersteund door de Binnenmoeder - meestal zijn echtgenote - die zich op haar beurt speciaal met de huishouding en de meisjes bezighield. Binnenvader De Cock werd in 1904 dan nog wel als eerste de vergadering binnengeroepen, maar formeel had hij de leidende positie moeten afstaan aan een directrice. Toen deze mejuffrouw Brouwer, 'een dame uit den deftigen stand', in 1899 door de regentessen gepolst werd voor de post die van oudsher door de Binnenmoeder werd vervuld, verklaarde zij 'wel genegen te zijn zich aan een dergelijk betrekking te wijden', maar op bepaalde voorwaarden. Los van een jaarsalaris van vierhonderd gulden, enige verbeteringen aan de kamers die zij zou betrekken - tot dan toe de woonruimte van de binnenvader en Moeder - wenste zij 'apart de maaltijd te gebruiken voor het prestige tegenover de andere suppoosten'. Haar laatste, maar zeker niet het minst belangrijke punt betrof de te voeren titel, zo lezen we in de notulen: 'Na consultatie met hare familie staat zij erop Directrice te zijn, voor hare positie tegenover de buitenwereld'. De regenten hadden hier begrip voor, de vergadering 'wenscht haar niet onder den Heer de Cock te doen staan, daar zij zoowel maatschappelijk als intellectueel boven hem is'.[6)] Echt makkelijk schijnt de verhouding tussen directrice Brouwers en het hoofd van de Jongensafdeling nooit geweest te zijn in de twaalf jaren (1899-1911) die ze in het weeshuis samenwerkten.[7)]

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

De binnenplaats van het voormalige Gereformeerd of Burgerweeshuis aan het Groot Heiligland (nu Frans Halsmuseum)met gezicht op het hoofdgebouw, 1901. Rechts van de ingang bevinden zich de twee bestuurskamers waar destijds regenten en regentessen gescheiden vergaderden, (coll. Kennemer Atlas)

Er was dus meer aan de hand dan alleen bouwvalligheid van het gebouw. Ook om heel andere redenen vond men het gebouw verouderd. Om te beginnen was er feitelijk minder plaats en opvang voor weeskinderen nodig, omdat hun aantal door de verbeterde volksgezondheid en dus lagere mortaliteit was afgenomen. Wat dit betreft zou een nieuwe behuizing kleiner opgezet kunnen worden.

Een andere factor van belang in de overwegingen was van pedagogische aard. Meer aandacht voor en controle op de kinderen in het Huis achtte men gewenst, evenals een strikte scheiding tussen de oudere meisjes en jongens. De indeling van het weeshuis aan het Groot Heiligland zou hiervoor niet geschikt zijn en dit stond volgens de regenten een moderne, verantwoorde opvoeding in de weg. Naast intensivering van de zorg binnen de gestichtsmuren voelde men ook in toenemende mate voor 'gezinszorg': het onder toezicht van het weeshuis buitenshuis in gezinnen plaatsen van de oudere jongens. Ook dit zou gevolgen hebben voor de nodige ruimte.

Terug naar de vergadering van 19 maart 1904. Daar passeerden vervolgens een paar gebruikelijke agendapunten, dit keer over de toekomst van een drietal 'grote jongens'. Overleg hierover was een van de standaardta-ken van de regenten. Voor de één was een opleidingsplaats gevonden, de volgende mocht - hoewel net meerderjarig - nog even in het Huis wonen om flink te kunnen sparen, van nummer drie werd de aanneming tot lid-maat van de Kerk uitvoerig besproken.

Art. 3 Hendrik Niesten is voorloopig geplaatst bij de Noord-Brabantsche Schoenencompagnie
Art. 4 Arnold Boerée, die als militie-onderofficier uit de dienst komt en op de Conrad aan 't werk gaat, kan in het weeshuis komen om zijn 3 maanden vol loon te verdienen. Hij wordt 22 jaar.
Art. 5 Besproken wordt om Simon Schenk die weder te Oud Carspel aan 't werk is, dit jaar te doen aannemen als lidmaat, daar alleen te Alkmaar of te Langendijk gelegenheid is, godsdienstonderwijs te ontvangen in niet vrijzinnigen geest. Ook in Schagen zou gelegenheid zijn doch zoowel Schagen als Alkmaar zijn te ver verwijderd. Besloten wordt de aanneming maar tot volgend jaar uit te stellen. *'

Hierna kwam een hele reeks andere reguliere zaken ter tafel: financiën en bestuur van de instelling, een opname, een bericht over binnengekomen gelden voor enkele opgenomen kinderen en tot slot de mededeling dat de lokalen van de in het gebouw gevestigde weeshuisschool door de schoolopziener waren goedgekeurd.

Art. 6 Vaststelling rekening en verantwoording over 1903 (...).
Art. 7 Bespreking der voorwaarden, waaronder het huis aan de Zijlweg voor vestiging van een Christelijk Instituut zoude kunnen verhuurd (...).
Art. 8 De regent O. Gunning en de Regentes Mevrouw Cnoop Koopmans die periodiek aftreden worden opnieuw voorgedragen.
Art. 9 Op 18 februari is in het Huis opgenomen: Jacob de Heer, geboren 2 juni 1892, zoon van wijlen Arie de Heer en Marije van Egmond.
Art. 10 De penningmeester deelt ter opname in de notulen mede: dat door hem ten behoeve der daarbij genoemde Weeskinderen, de navolgende bedragen zijn ontvangen:

ƒ 10,- voor Van der Zeeuw, als opbrengst van verkochte kleeren
f 300,- voor J.A., B. en J. Kool, zijnde nalatenschap van Jan Kool
ƒ 11,22 voor F.H. en W.F. Meijer, opbrengst verkoop meubilair
ƒ 62,50 voor F.A. Rekman.

Art. n Van den districts schoolopziener is een verklaring ingekomen,

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

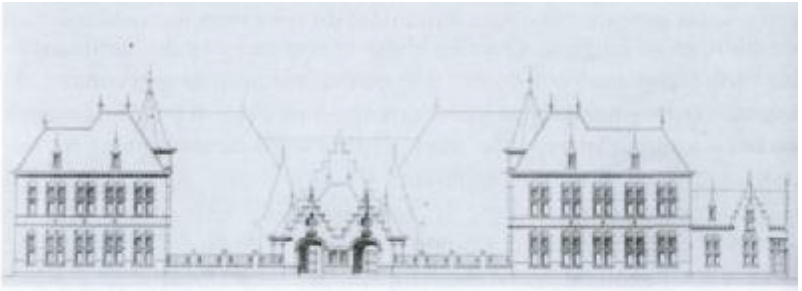

Ontwerp voor de bouw van het weeshuis aan de Olieslagerslaan, 1906.
(coll. Kennemer Atlas)

d.d. 12 februari, dat de schoollokalen aan de door de wet gestelde eischen voldoen.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten. [91]

De ferme handtekeningen van voorzitter F.R. Crommelin en van secretaris F.M. van Lijnden prijken zoals gebruikelijk onder het verslag. ""

De zo noodzakelijk geachte nieuwbouw, die in deze vergadering besproken werd, zou inderdaad worden gerealiseerd. Een perceel aan de Olieslagerslaan, een stuk land dat al eeuwen in bezit van de instelling was, werd gekozen als locatie.

Dat de bouwvoorbereidingen grondig werden aangepakt blijkt uit de vergaderverslagen van de nu volgende jaren. Zo stuurden de regenten in april 1905 een uitgebreide vragenlijst aan andere goedbekende weeshuizen om gegevens te verzamelen voor de bouw- en inrichtingseisen voor een modern weeshuis. Het gebouw aan het Groot Heiligland werd na langdurige onderhandeling in februari 1906 aan de gemeente verkocht. Hoewel enkele Haarlemse architecten, onder wie de befaamde J.A.G. van

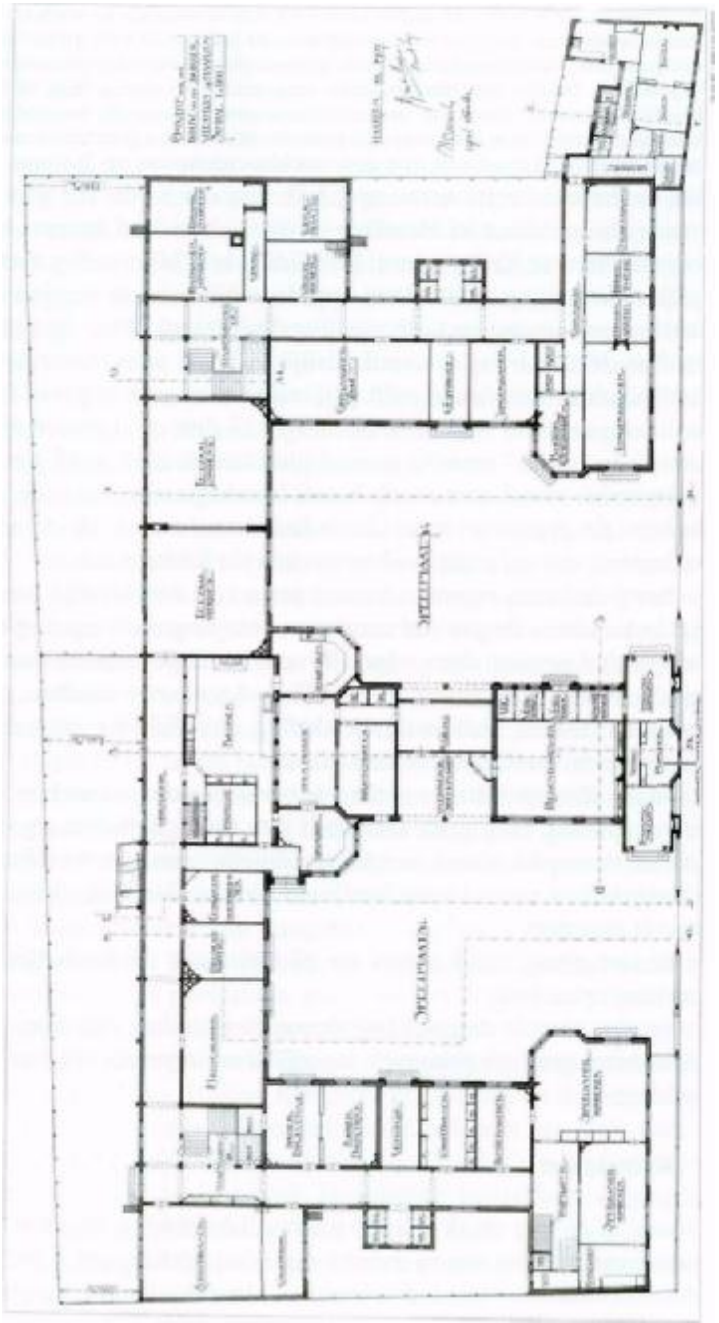

Rechts: plattegrond van het nieuwe weeshuis aan de Olieslagerslaan. Links is de afdeling voor de jonge kinderen en de grote meisjes, rechts de afdeling voor de grote jongens. Hun leven speelt zich gescheiden af. De meisjes en de jongens hebben zelfs een eigen ingang. Alleen bij feesten en hoogtijdagen gaat de schuifwand tussen de beide eetzalen in de achtervleugel open. De regentenkamer bevindt zich in het middendeel. Bij een interne verbouwing en verhuizing op een later tijdstip is de bestuurskamer verplaatst naar de jongenskant, naar de oorspronkelijke gymnastiekzaal.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

der Steur '", zich toen al aanboden om een ontwerp te maken voor het nieuwe weeshuis, besloten de regenten in juli 1906 een prijsvraag uit te schrijven. De belangstelling bleek groot: drieëntwintig plannen werden ingezonden. Nadat een deskundige jury zich een ganse dag in het wees huis had gebogen over de inzendingen, vervolgens de begrotingen had laten narekenen van een selectie hieruit, werd op 15 oktober een speciale vergadering belegd om tot een architectenkeuze te komen. De keus viel, niet bepaald verrassend, op J.A.G. van der Steur. Hij was de meest succesvolle architect in Haarlem in die tijd en had immers vanaf het

begin al interesse had getoond. Bovendien had hij ervaring met een ver gelijkbare instelling in Haarlem, opgedaan bij de bouw van het door hem kort tevoren ontworpen Lutherse Weeshuis (1905). Waar de stijlvoorkeur van Van der Steur lag is overduidelijk in beide weeshuisontwerpen: de neo-Hollandse Renaissancestijl. Hij moest overigens nog wel het een en ander aanpassen in zijn bouwtekeningen, - nee, de regenten gingen niet over één nacht ijs - maar in januari 1907 was de zaak rond: het definitieve bouwplan stond vast en de bouw kon beginnen. Voor de zekerheid besloten de regenten rooms-katholieke aannemers uit te sluiten bij opdrachten, dat gaf maar problemen met de Kerkenraad.

Terwijl de heren regenten in deze jaren veel vergadertijd aan bouwzaken besteedden - de gewone zorgtaken voor de grote jongens gingen vanzelfsprekend gewoon door - speelde voor de dames regentessen dat vooral in de eindfase. De keuze en bestelling van nieuwe meubels, gordijnen, matrassen, dekens, kortom de aankleding, de inrichting van het huis, was immers traditioneel een van hun taken.

Na alle voorbereidingen verliep de bouw van de nieuwe behuizing snel en voorspoedig. Nog geen anderhalf jaar na de definitieve goedkeuring van het bouwplan stond er een gloednieuw, modern weeshuis aan de Olieslagerslaan met - vanzelfsprekend - een ordentelijke bestuurskamer voor de regenten.

De verhuizing vond plaats op 18 mei 1908, de feestelijke, officiële inwijding op 20 juni.

Voor het eerst in de geschiedenis van de instelling was er speciaal voor de kinderen een huis gebouwd, ingedeeld en ingericht volgens de laatste inzichten.

Kinderzaken

Voordat ik de stap maak naar de nieuwe locatie wil ik nog één keer terug naar de vergadering van 19 maart 1904. Naar agendapunt 9 om precies te zijn, de opname van Jacob de Heer, dan bijna 12 jaar oud. Van hem berust in het archief van de instelling een persoonlijk dossier over de jaren 1911-1913, de laatste periode dat hij onder de hoede van het weeshuis stond. [IJ] Het dossier vertelt over een opstandige weesjongen en laat ons zien hoe de regenten dachten over hun opgroeiende pupillen.

Makkelijk was Jacob nooit geweest, maakt het Strafboek over de jaren 1901-1911 direct duidelijk. '[5] Zijn hele pagina is volgeschreven. Hij deed niet zijn best bij catechisatie, was geregeld ongehoorzaam, brutaal, baldadig, slordig, stond te laat op en noem maar op. Bijna elke maand deed hij wel iets dat niet door de beugel kon. De straf was doorgaans binnenblijven, soms een paar uur, meestal de hele middag. Deze straf werd overigens ook opgelegd voor een - in mijn hedendaagse ogen - aanzienlijk kleiner vergrijp: de jonge Maarten van der Schaar, ook in 1904 op vijfjarige leeftijd opgenomen met zijn twee oudere zussen, die na Jacob in het Strafboek staat, moest steeds maar weer 'de gehele middag thuisblijven' wegens 'nachtelijke onreinheid'. '[4)] Het arme kind.

Ook lastige Jacob moest natuurlijk een vak leren. Toen zijn zwager A. van Tongeren, klompenmaker te Heemstede, de regenten in december 1911 voorstelde de jongen (inmiddels 19 jaar oud) bij hem het vak te laten leren, leek dat een goed idee. Jacob zou voorlopig niets verdienen en in het weeshuis blijven wonen, met andere woorden 'voor rekening van het weeshuis' blijven. Ook kreeg hij een voorschot uitgekeerd van *f* 75,- om 'te bewerken hout' aan te schaffen. Dit bedrag zou later verrekend worden met de uitzet ter waarde *f* 90,- , die elke wees op éénentwintigjarige leeftijd kreeg bij het verlaten van het weeshuis. Maar al snel ontstonden allerlei problemen. Zo wilde Jacob de wezenkleding, met de zo herkenbare rode en blauwe mouw, niet meer dragen als hij dagelijks naar zijn werk in Heemstede ging. Dat was overigens niet alleen aan hem te wijten. Hij werd namelijk niet alleen aan het maken van klompen gezet, hij moest de producten ook aan de man brengen, maar, zo werd door de vrouw van klompenmaker van Tongeren gezegd en ik citeer uit het verslag over deze kwestie, 'het verschijnen in de weezenkleeding, deed hem dadelijk herkennen als protestant, wat voor het debiet in de Roomsche omgeving schadelijk was'. De regenten streken over hun hart en gaven Jacob toestemming om op werkdagen een burgerjas te dragen, maar uitsluitend buiten het Huis. Helaas, hier bleef het niet bij. In de vergadering van september 1912 kwam Binnenvader de Cock met een hele waslijst klachten over de 'willekeurige houdingen van Jacob: 's morgens niet op tijd het bed verlaten, te laat naar Heemstede vertrekken, ongeregeld thuiskomen, ongezeggelijkheid (...)'.

Nadat een der regenten de jongen hierover ernstig had onderhouden en hij ondanks de belofte zijn gedrag te verbeteren 'op dezelfde wijze

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

De jongenskamer in 1909. (coll. Kennemer Atlas)

De kinderspeelkamer in 1909. (coll. Kennemer Atlas)

voortging' moest Jacob op de vergadering verschijnen. Daar werd hij 'vermaand zich aan de in het weeshuis bestaande orde te onderwerpen'. Op diezelfde vergadering besloten de regenten te proberen de jongen bij Van Tongeren onder dak te brengen. Maar Jacob liet zich niet meer zoveel zeggen. Intussen was ook nog gebleken dat hij geheel tegen alle regels in, zonder overleg met de regenten, op een ander adres had gewerkt: bij een andere zwager, behanger van beroep. Nota bene had hij het daar verdiende geld vervolgens in eigen zak gestopt en niet, zoals regel was, voor de helft afgedragen aan het weeshuis. Jacob, opnieuw ter vergadering geroepen, kon deze wandaad niet ontkennen. In een laatste poging hun gezag te laten gelden, besloot het bestuur dat Jacob teruggehaald moest worden binnen de muren van de weeshuis en daar aan het werk gezet. Hij had immers zijn vrijheid misbruikt! Maar de opstandige, inmiddels twintigjarige, burgerwees dacht er niet over zich te melden en bleef weg. Niet lang daarna verscheen de vrouw van de klompenmaker bij het huis en zei 'onder min gepaste uitdrukkingen' dat Jacob niet meer zou komen. Wel spande zwager Van Tongeren zich in om nog kostgeld voor Jacob te bemachtigen. Hiertoe schakelde de Heemsteedse klompenmaker zelfs een advocaat in, maar tevergeefs. Toen Jacob het volgende jaar, op 2 juni 1913, eenentwintig werd en hiermee dus burgerwees af was, had hij wel zijn uitzet verspeeld.

Dat deze twaalfjarige jongen, wiens opname gemeld werd op de bewuste vergadering van 12 maart 1904 zoveel problemen zou geven, kon het respectabele gezelschap toen natuurlijk niet weten. Hij was een uitzondering.

De meeste weeskinderen namen de stap naar volwassenheid een stuk braver en rustiger. Zoals de drie kinderen Van der Schaar bijvoorbeeld, die eerder al even ter sprake kwamen. Allereerst kleine Maarten, die volgens het Kinderboek 'een beste jongen' was. [15] Hij kreeg een opleiding tot smid op de Ambachtsschool en na zijn leertijd bij een firma 'in kunstlichaamsdelen' succesvol doorlopen te hebben, vond hij een baan, eerst als machinebankwerker, later als instrumentmaker. Hij verliet het weeshuis in 1920, mét uitzet. Ook de drie jaar oudere zus Neeltje heeft een goede pers: 'vlug en schrander van hoofd', 'altijd goed opgepast', 'bescheiden haar plicht gedaan' zijn de kwalificaties. [16] In 1915 verliet ze het Huis, de regentessen hadden een goede betrekking voor haar gevonden: in de huishouding bij een nette familie, zoals voor meisjes gebruikelijk was. Maar na vier jaar, in verschillende 'huizen' in Haarlem en Bloemendaal gediend te hebben, koos Neeltje voor een onafhankelijker bestaan - ongetwijfeld in overleg met de regentessen, want meerderjarig was ze nog niet - en vestigde zich als naaister. Dat vak leerden alle meisjes op de naaischool van het weeshuis.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Zuster Anna, als oudste geboren in 1890, 'oppassend en goed van karakter', koesterde aanvankelijk andere dromen: 'ze volgde eenige tijd boekhoudles met het plan zich een hoogere positie te veroveren'. 'Ze is echter daarmee opgehouden', meldt het Kinderboek, zij kwam in betrekking bij mevrouw De Clercq-van Weel, 'waar zij uitstekend beviel'. De laatste mededeling over haar in het Kinderboek is de vermelding van haar huwelijk in 1919. [17] Die 'hoogere positie' werd dus niet gehaald. Waren de dames daar teleurgesteld over? Of vonden ze de bereikte werkelijkheid passend genoeg voor het meisje? Ik had graag hun gedachten willen kennen over Anna's pogingen hogerop te komen.

De bemoeienis, de betrokkenheid en aanwezigheid van regenten en regentessen beperkten zich allerminst tot de maandelijkse, soms tweewekelijkse, vergaderingen en tot de jaarlijkse feesten en hoogtijdagen. In de journalen van de binnenvader staan doorgaans meerdere malen per week individuele bezoeken van regenten en regentessen vermeld. In uitzonderlijke tijden, zoals rond de verhuizing naar het nieuwe huis, nog vaker. Voorzitter Crommelin, uit hoofde van zijn positie vanzelfsprekend zeer betrokken bij de nieuwbouw, kwam in de periode rond 'de grote ver-huisdag', waarvan Binnenvader, tevens adjunct-directeur, De Cock op 18 mei 1908 melding maakt, dagelijks even poolshoogte nemen. [18]

Na **de verhuizing: grote veranderingen**

Met zijn zestigen gingen ze over naar het nieuwe huis, 24 grote jongens, 24 grote meisjes en 12 kinderen. Van hen was een twaalftal geen wees, maar 'bestedeling' of 'voogdijkind'. Sinds de invoering van de kinderwetten in het begin van de twintigste eeuw, waardoor ouders uit de ouderlijke macht konden worden gezet, deed de overheid een beroep op de wees-huisbesturen zulke kinderen op te nemen. Door het verminderde aantal wezen was daar in principe ruimte voor. Hiermee veranderde de samenstelling van de bevolking van de weeshuizen in Nederland van karakter, ook in het Haarlemse Gereformeerd of Burgerweeshuis.

Dat het agendapunt 'opname' aan de vergadertafel van de Regentschap regelmatig tot discussie leidde is goed voorstelbaar. Elk geval werd daar gewogen en beoordeeld. Zo kwam in de vergadering van 20 mei 1924 een aanvraag binnen van een arts uit Schoten voor twee jongens van acht en elf jaar. 'De moeder is weggelopen en de vader weet geen weg met de jongens. Hij heeft scheiding aangevraagd. Hoewel indertijd besloten is geen kinderen van gescheiden ouders op te nemen, wordt besloten hier van af te wijken', melden de notulen. "» Een andere kwestie kwam een jaar later ter tafel. Op 20 januari 1925 besloten de regenten een 'verlaten

De binnenplaats van het nieuwe weeshuis aan de Olieslagerslaan met de kinderen in zondagse kleding in 1909. (coll. Kennemer Atlas)

vrouw' de helpende hand te bieden. Haar verzoek om haar kind uit te mogen besteden aan het weeshuis omdat zij 'in betrekking' ging, werd ingewilligd. Zij mocht zelfs de voogdij over haar kind behouden, 'tenzij zij lastig was'.[20]

De weeshuizen zorgden vroeger traditioneel voor de eigen sociale kring. Die zorg voor de eigen Hervormde gemeente klinkt door in het reglement van 1951. In het eerste artikel staat dat het weeshuis in de eerste plaats diende 'tot duurzame verzorging en opvoeding van uit een wettig huwelijk geboren ouderlooze kinderen, behoorende tot de Ned. Hervormde Gemeente te Haarlem, van wie beide ouders, of een dezer, lidmaten dezer gemeente en laatstelijk te Haarlem woonachtig zijn geweest'. Pas daarnaast, aldus het artikel, mochten andere kinderen 'die duurzame of tijdelijke verzorging behoeven' worden geplaatst, maar natuurlijk alleen 'voor zoover de plaatsruimte dat toelaat'.

Toch behoorde bijna de gehele kinderbevolking van het weeshuis inmiddels tot deze nieuwe categorie: de kinderen die tijdelijk opvang nodig hadden. Eén, twee jaar bleven de meesten om vervolgens naar huis terug te keren of naar een pleeggezin te gaan.

Niet alleen de kinderbevolking van het weeshuis veranderde met de jaren, ook tal van andere zaken, zoals de positie en taak van directie en

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

De regentschap bijeen in de bestuurskamer in het weeshuis aan de Olieslagerslaan. Foto 1943-1944. Aan het hoofd van de tafel voorzitter H. Franken, links vooraan de directrice, Jkvr. H.A. van Kretschmar. Bij de overgang naar het nieuwe huis in 1908 waren de colleges van regenten en regentessen samengevoegd tot 'De Regentschap'.

bestuur. In de 'Instructie Directeur' uit 1954 is te lezen dat de rol van de laatste zelfstandiger is geworden en dat de Regentschap zich minder direct bezig houdt met het dagelijkse beheer. De directeur was niet alleen belast met de dagelijkse leiding van de verzorging en de opvoeding van de kinderen in het weeshuis en bij pleeggezinnen, hij was nu ook degene die de instelling buiten de muren vertegenwoordigde. Hij overlegde met departementale, justitiële, gemeentelijke en particuliere instanties die te maken hadden met het toezicht, de voogdijvoering of financiering. [21] Voorstellen doen voor opname en ontslag van kinderen behoorde ook tot zijn werkterrein. Op de maandelijkse, voltallige vergadering van de Regentschap deed hij schriftelijk en mondeling verslag van de gang van zaken in het weeshuis. De adjunct-directrice, volgens haar instructie 'toegevoegd' aan de directeur, werd dan ook geacht aanwezig te zijn. Haar taak lag, evenals bij de Binnenmoeder van weleer, vooral op het huishoudelijk vlak: hygiëne van het gebouw, toezicht op keuken, naaikamer en linnenkamer. Bovendien moest zij naast haar speciale pedagogische verantwoordelijkheid ten aanzien van de oudere meisjes sfeer en stemming in het Huis als geheel in de gaten houden.

Zagen de kinderen van het weeshuis in vroegere tijden de regentenkamer nog wel eens van binnen bij bepaalde hoogtijdagen, bij eventuele 'vermaning' en bij vertrek, halverwege de twintigste eeuw was dat zeer uitzonderlijk geworden. Het gebruik dat elk kind eenmaal per jaar voor de Regentschap verscheen voor een evaluerend gesprekje was inmiddels afgeschaft. De geheimzinnige kamer, achter die deur die bijna altijd op slot was, had een bijnaam onder de kinderen: het 'Heilige der Heiligen'.

Aanpak en indeling binnen het weeshuis veranderden rond 1950 ingrijpend. De heer J. de Nie, die in 1945 directrice Jkvr. H.A. van Kretschmar na een bewind van bijna 25 jaar was opgevolgd, had - natuurlijk na toestemming van de Regentschap - korte metten gemaakt met de strikt gescheiden jongens- en meisjesafdeling, zo modern toen het gebouw in 1908 werd neergezet. De kinderen waren nu verdeeld over zes groepen van 12 a 13 leden, variërend in leeftijd van 4 tot 18 jaar. De groepen met elk een eigen groepsleidster en getooid met knusse en speelse namen (De Stulp, De Nieuwe Honk, De Woelige Hoeve, Het Kraaiennest, Het Vooronder en De Roet) hadden dus zelfs oudere meisjes en jongens samen in de groep. Dat laatste was zeer vooruitstrevend voor die tijd!

Het gebouw aan de Olieslagerslaan, hoewel ontworpen voor een andere situatie, voldeed ook aan deze nieuwe groepsindeling. Een stagiaire, die in 1959 als assistent-leidster in een van de groepen werkzaam was, schetste in haar stageverslag een idyllisch beeld van het weeshuis, dat in deze tijd werd omgedoopt tot Coen Cuserhuis, genoemd naar de schenker van het eerste armenhuis in 1394:

> 'Het gebouw doet denken aan een kasteel. Trots steken de torentjes de lucht in; de klimopbegroeiing en de boomaanplanting maken, dat alles een vriendelijk aanzien biedt. De binnenplaats is in tweeën verdeeld; door een poort gaat men van het westelijk naar het oostelijke gedeelte. Vanuit de verschillende groepskamers kan men door openslaande deuren op de binnenplaats komen. In de zomermaanden treft men heel dikwijls leidsters en kinderen op de stoepjes er voor. De binnenplaats biedt voldoende speelruimte voor alle kinderen en is voorzien van schommels, klimrekken en zandbakken. Tevens is er een speelweide. De gangen zijn licht geverfd en lijken niet zo lang door de bloembakken, die er dwars in geplaatst zijn. In en om het hele gebouw ziet men overigens bloemen en planten, evenals dieren: vissen, vogels, katten, kippen en nog niet zo lang geleden zelfs schapen. De groepskamers zijn allen verschillend ingericht en stuk voor stuk huiselijk en gezellig.' [22]

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Tot zover het idyllisch beschreven uiterlijk aanzien van de instelling, waarbinnen het kinderleven in de verschillende groepen zich desalniettemin volgens strenge regels afspeelde. 'Het is noodzakelijk, dat van deze regels zo min mogelijk afgeweken wordt en dat zij voor alle groepsleden gelden', verwoordde dezelfde stagiaire het opvoedingsbeleid van de instelling, daaraan toevoegend: 'juist deze kinderen die zoveel "vrij" gelaten zijn, hebben er behoefte aan hun grenzen te weten'. Die kinderen om wie het gaat, komen, volgens het verslag van een andere leidster in opleiding die vier jaar later stage liep in het Coen Cuserhuis: 'uit verwaarlozende milieus, maar vooral ook van gescheiden ouders'. [23)]

Hoe modern een aantal veranderingen ook waren die plaatsvonden in de eerste twee decennia na de tweede wereldoorlog, sommige zaken bleven zeer traditioneel. Mevrouw G.D. Bredius-Gockinga, die al meer dan veertig jaar lid is van de Regentschap, waarvan de laatste dertien jaar als voorzitster, herinnert zich de sfeer van de maandelijkse vergaderingen toen zij in 1963 aantrad als 'zeer formeel'. In een interview vertelt zij uitvoerig over de sfeer van de vergaderingen:

'De stijlvolle omgeving droeg daartoe bij. De heren zaten bij de voorzitter en de dames onderaan de tafel bij de directeur. De voorzitter opende met gebed (dat zijn we overigens blijven doen, al is het gebed wat aangepast aan de tijd). Ik was verreweg de jongste, net dertig jaar. Mijn bijdrage was onder andere het verzorgen van de thee. Naast mijn stoel stond een theestoof met een rood koperen ketel met warm water, op tafel het zilveren theeservies. Op de eerste vergadering zei de voorzitter dat ik één maal aan de aanwezigen mocht vragen wat ze in hun thee wilden en dat ik het dan moest weten. De vergaderingen begonnen zonder directeur. Er zouden eens punten kunnen zijn die beter zonder directie besproken konden worden! Hierna mocht een van de regenten op de bel drukken om de directeur te laten weten dat hij verwacht werd. Dan deed de directie verslag over het wel en wee in het huis. De voorzitter met enkele leden besliste ook mee over de opname van de pupillen. Zij kregen alle stukken en hadden een grote inbreng in het opnamebeleid.'[24)]

De regentessen hadden nog lang een eigen specifieke taak. Met de adjunct-directrice voerden zij regelmatig overleg over huishoudelijke zaken, aanstaande evenementen en verjaardagen. Als een kind jarig was kocht een van de regentessen, na overleg met de groepsleidster, een cadeautje en ging vervolgens op verjaarsvisite. Steevast kreeg ze dan ook het eigen kastje van het jarige kind te zien, keurig opgeruimd voor de gelegenheid. Associaties met het hoofdstuk 'De nieuwe regentes' uit het autobiografische *Jaapje* van schrijver en schilder Jacobus van Looy, die van 1860 tot 1876 opgenomen was in het Haarlemse Burgerweeshuis en in zijn boek een regentessebezoek beschrijft, zijn bijna onontkoombaar.

De leden van de Regentschap mochten dan vasthouden aan een aantal uiterlijke tradities bij hun maandelijkse vergaderingen in de stijlvolle bestuurskamer, omringd met kostbare schilderijen en eeuwenoude naamborden van hun voorgangers, directeur Harteveld - die in 1965 was aangetreden en op zijn beurt vernieuwingen wilde doorvoeren - vond een open oor voor zijn voorstellen. Om te beginnen pakte hij de manier van leiding geven binnen de instelling drastisch aan. Zijn voorganger was in vele opzichten nog een echte 'weesvader', die alles zeer patriarchaal regelde. De nieuwe directeur wilde dat de groepsleidsters veel meer eigen verantwoordelijkheid kregen en dat hun taak niet beperkt bleef tot louter de verzorging van de kinderen. Bovendien werd de sfeer in het huis zakelijker doordat men gaandeweg de inwoning van personeel afschafte. Een ander belangrijk aspect van het nieuwe beleid was de ondersteuning van de eigen staf door gespecialiseerde adviseurs van buitenaf, zoals een psycholoog, een kinderarts, een kindertherapeut en een neuroloog. Kortom, de behandeling van de kinderen werd minder algemeen en beter gefundeerd, meer toegespitst op elk kind apart. Dat de behoefte aan een professionele aanpak zo sterk gevoeld werd, hing samen met de aanmelding van een groeiend aantal moeilijk opvoedbare kinderen. De veranderingen in de maatschappij vereisten een nieuwe aanpak.

De Regentschap gaf de directie krachtige steun. Hoc concreet vanaf het eerste begin die steun was en hoe de noodzaak tot een nieuwe sfeer en aanpak werd meegevoeld, illustreert de volgende anekdote, in 2004 opgetekend uit de mond van voormalig directeur Harteveld: 'Toen ik net een week in dienst was, kwam Jhr. van Valkenburg (voorzitter van de Regentschap) langs op de directiekamer, keek om zich heen en zei me vervolgens "eerst eens nieuwe meubels aan te schaffen, dat hij althans in het meubilair van z'n grootvader niet zou kunnen werken'". [2^] De 'Begroting inrichting directeur, d.d. 23 juli 1965' laat zien dat dit inderdaad ferm werd aangepakt, met de aanschaf van een complete, uiterst moderne, kantoorinventaris compleet met Gispen-bureau (*f* 440,-), een Olympia-kofferschrijfmachine (*f* 375,-) en een vergaderzitje met vier fauteuils (*f* 836,-). [26)]

De ontwikkelingen in de kinderzorg gingen snel in de jaren die volgden en daarbinnen fungeerde de Regentschap steeds meer als een modern bestuur. Zeer betrokken, maar niet meer in direct contact met de kinderen, voerde het college haar taken uit vanuit de stemmige regenten-

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

kamer. Ten aanzien van de pupillen lag het accent steeds meer op een zo kort mogelijk verblijf, waarbij - indien mogelijk - regelmatig contact werd onderhouden met thuis om terugkeer naar het gezin te bespoedigen. Deze nieuwe ideeën konden moeilijk in één groot huis worden gerealiseerd. Er werd naar andere, gedecentraliseerde behuizing voor de opvang gezocht met als resultaat dat in 1979 het eerste 'gezinshuis' werd geopend. Deze ontwikkelingen zetten door in de jaren daarna: nog een 'gezins huis', twee 'leefgroepen' en verschillende 'kamertrainingscentra' vonden onderdak in gewone huizen, her en der in de stad en directe omgeving. Uiteindelijk verliet in 1988 de laatste groep kinderen de Olieslagerslaan en werd het grote huis verkocht, onder de voorwaarde dat het gebouw niet afgebroken zou worden.

De stemmige bestuurskamer waar de Regentschap tachtig jaar lang had vergaderd was hiermee ook verleden tijd. De inventaris van de bestuurskamer - de fraaie regentenborden, schilderijen en andere voorwerpen - verhuisde mee naar het nieuwe hoofdkantoor aan de Kleine Houtweg.

Onderverdeeld in appartementen wordt het voormalige weeshuis sinds 1989 door particulieren bewoond, 2004. (foto Jos Fielmich)

Het beeld van de Oude Man staat nu in de hal **van** het kantoor van OCK het Spalier, (coll. Kennemer Atlas)

Niet alleen de concrete, dagelijkse zorg veranderde ingrijpend in deze jaren, ook op organisatorisch en bestuurlijk niveau paste de Regentschap zich aan nieuwe tijden en nieuwe omstandigheden aan. Om het werk voor de kinderen en beheer van de goederen beide in goede banen te leiden werd de instelling in 1980 in tweeën gesplitst: de Stichting Coen Cuserhuis als werkstichting en de Stichting Gereformeerd of Burgerweeshuis als beheersstichting van de roerende en onroerende goederen. Nog steeds bestaat de laatstgenoemde in deze vorm met de Regentschap als haar bestuur. Zij wendt haar middelen aan als steunfonds voor speciale projecten in de jeugdzorg.

De werkstichting heeft de afgelopen veertien jaren vele fusies beleefd "net andere instellingen op het gebied van de kinderzorg in Kennemerland, zoals ook elders in het land gebeurde. De behoefte om steeds beter 'zorg op maat' te verlenen ging overal gepaard met het ontstaan van steeds grotere, overkoepelende instellingen die meer soorten zorg en deskundigheid zouden moeten kunnen bieden.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

Tot slot

Op 1 januari 2004 vond, zoals eerder vermeld, de meest recente fusie plaats van de instelling die ooit Gereformeerd of Burgerweeshuis heette. Via de Coen Cuser-Marthastichting, de Stichting Jeugdhulp Zuid-Kennemerland, Het Spalier, is het nu, in combinatie met de Stichting Frentrop Orthopedagogisch Centrum Kennemerland, OCK het Spalier geworden. Het hoofdkantoor is nu in een modern gebouw in Santpoort gevestigd en de voorname traditionele regentenkamer, die zich tussen 2000 en 2004 bevond in het pand Baan 19, is voorgoed opgeheven.

Toch is de voorgeschiedenis van de Haarlemse kinderzorg, het verhaal van het Gereformeerd of Burgerweeshuis nog steeds zichtbaar. In het Historisch Museum Zuid-Kennemerland is nu een zaal gewijd aan zeshonderd jaar kinderzorg.

Ook in het nieuwe hoofdkantoor in Santpoort kan de bezoeker niet om het verleden heen. Centraal in de hal van het nieuwe gebouw staat roerloos een gebogen oude man. Het is het beeld dat sinds 1915 in de eetzaal van het nieuwe Burgerweeshuis stond.[27)] De slotregel van het gedicht op de sokkel luidt: 'Dit huis blijve eeuwig nog bestaan men jage mij hier nooit vandaan'. Die wens is vervuld en daarmee is symbolisch de verbinding met de zorgtaken uit het verleden behouden. Dat blijkt ook uit de inrichting van de vergaderzaal in het nieuwe gebouw van glas en beton: aan de wanden hangen enkele zeventiende-eeuwse schilderijen en traditionele naamborden van regenten. De bestuurders zijn van deze tijd, maar de naam van de vergaderzaal luidt onveranderd: Regentenkamer.

Noten

1. Sinds 1825 heette het Haarlemse Burgerweeshuis ook Gereformeerd Weeshuis. In dat jaar werd het weeshuis namelijk onder oppertoezicht van de Kerkenraad van de Gereformeerde Gemeente gesteld. Dit gebeurde op verzoek van de regenten om te vermijden dat er burgerwezen op last van de overheid naar de landbouwkoloniën van de Maatschappij van Weldadigheid gestuurd zouden worden. Hiermee verviel de subsidiëring van de stedelijke overheid.
2. De 'blauwe hal' is de ruimte voor de zaal, die in het Frans Halsmuseum 'Renaissancezaal' genoemd wordt.
3. Archief Gereformeerd of Burgerweeshuis te Haarlem (hierna CBW), inv. nr. 312, Notulen van Regenten 1890-1904, blz. 464, 465.
4. Ibidem blz. 508.
5. Archief GBW, inv. nr. 313, Notulen van Regenten 1904-1923 blz. 4, 5.
6. Archief GBW, inv. nr. 312, blz. 331.
7. Memoires van C.J.J. Wrede-Losgert, directrice van het weeshuis van 1911-1922, stencil, 1942, Archief GBW, aanvulling, doos 22.
8. Archief GBW, inv. nr. 313, blz. 5, 6.
9. Ibidem.
10. Regenten waren op dit tijdstip de heren mr. F.R. Crommelin, F.M. baron van Lijnden, A. Bierens de Haan, O. Gunning. De regentessen waren de dames C.M. Boreel van Hogelanden, A.E. Cnoop Koopmans-Bunge, N. de Haanvan Breda en L.J. de Wildt-Sorbier.

n. Voor gegevens over J.A.G. van der Steur, zie: J.B. Uittenhout, 'Prof.ir J.A.G. van der Steur (1865-1945)', *Ons Bloemendaal* 1990, jrg. 14, nr. 4, blz. 22-28.

12. Archief GBW, inv. nr. 373, Stukken betreffende verwijdering van de weesjongen Jacob de Heer, 1912-1913.
13. Archief GBW, inv. nr. 374, Strafboek, blz.9.
14. Ibidem, blz. 70.
15. Archief GBW, inv. 350, Kinderboek 1901-1911.
16. Ibidem.
17. Ibidem.
18. Archief GBW, inv. nr. 349, Journaal Binnenvader 1908-1913.
19. Archief GBW, aanvulling, doos i, notulen 1924/1932.
20. Ibidem.
21. Archief GBW, aanvulling, doos 7.
22. Archief GBW, aanvulling doos 22. Els Zijlstra, Stageverslag Coen Cuserhuis, 1959, blz. 3.
23. Archief GBW, aanvulling doos 21. Audrey Nicholson, Instellingverslag 1962/1963, blz. i.
24. Een interview met mevr. G.D. Bredius-Gockinga vond plaats d.d. 10-12-2003.
25. Een interview met de heer M. Harteveld en mevr. A. Elzinga vond plaats d.d. 13-5-2004.
26. Archief GBW, aanvulling, doos 6.
27. Dit standbeeld is een gipsen afgietsel van het beeld, dat oorspronkelijk de gevel van het Frans Halsmuseum bekroonde. Het verwijst naar de eerste bestemming van het gebouw: oudemannenhuis. In 1915 heeft regent mr. F.C. Crommelin deze kopie aan het weeshuis geschonken, als herinnering aan het gebouw waar de burgerwezen van 1810 tot 1908 verbleven. De sokkel met de tekst van binnenvader J. Keun dateert uit 1828.

Bronnen en literatuur

Archief van het Gereformeerd of Burgerweeshuis. Dit archief bevindt zich bij de Archiefdienst van Kennemerland te Haarlem. De inventaris is in 1947 opgemaakt door dr. G.H. Kurtz. In 1982 is het archief aangevuld met stukken vanaf 1921. Deze aanvulling is globaal geïnventariseerd.

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

'Dit is onze zorg'. Een tentoonstelling in twee gebouwen over 350 *kin-der- en bejaardenzorg,* Frans Halsmuseum, Haarlem 1975.
C. Brinkgreve, *In Haarlem staat een Huis - 600 jaar zorgen voor kinderen -,* Haarlem 1994.
AJ. Enschedé, *Verslag over de geschiedenis en den eigendom van eenige godshuizen,* Haarlem 1861.
J. van Looy, *Jaapje,* Amsterdam 1917.
J.B. Uittenhout, 'Prof.ir. J.A.G. van der Steur (1865-1945)', *Ons Bloemendaal* 1990, jrg. 14, nr. 4.
A. Zuurbier, *Het Burgerweeshuis te Haarlem, 1765-1908,* scriptie **soc.** gcsch. Leiden 1990.
Werkplan 2OO4-OCK het Spalier, Santpoort/Haarlem, dec. 2003.
Met dank aan de volgende personen, die mondeling informatie hebben verschaft:
G.D. Bredius-Gockinga, lid van de Regentschap sinds 1962, voorzitter vanaf 1991.
J. Patijn-Bijl de Vroe, lid van de Regentschap sinds 1985.
M. Harteveld, directeur van 1965 tot 1980.
A. Elzinga, adjunct-directrice van 1969 tot 1992.
A.R. van Voorden, directeur sinds 1991.
en de oud-pupillen A. Jansen (1944-1955) en T. Vermeulen **(1952-1955).**

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com

PDF created with pdfFactory trial version www.pdffactory.com